

Markója Csilla

AZ EGYEDÜLLÉT MEGSZÁLLOTTJA

BERÉNY RÓBERT: IDILL (1911)

Bartók Imrének, válasz¹

A kép tisztásán tisztázatlan viszonyok uralkodnak. A méretében kicsi, de vágyaiban monumentális festmény sugárzó centrumában egy sötét mezes férfi fekszik egy fehér meztelen nővel szinte összenőve: az akt a szó szoros értelmében a férfi öléből bontakozik ki, mintegy szeméremteste szimbolikus meghosszabbításaként. A nő nem a vágy, nem a művészet tárgya, hanem egy, a nemzőerőre, a teremtőerőre vonatkozó *állítás*. Úgy közelítjük meg kettősüket, lopakodva, lesekedve, ahogy egy mondat tagjainak erotikájára kérdezzük rá: mi mit állít, mi mire néz, mitől fordul el (II. tábla).

A kép nyilvánvaló parafrázisa Manet *Reggeli a szabadban* című képének, közvetlen előképe azonban Cézanne *Pastorale (Idill)* című festménye lehetett, amiről Berény egyszerűen áttemelte a nyújtózkodó, fürdés után szárítkozó nő figuráját és a felkönyöklő, sötét ruhás férfiét, tükörszimmetrikusan megfordítva. Az *Életöröm* című Matisse-művön is megtaláljuk a karjait a feje fölé emelő, testét a tekintetnek feltáró vaskos aktot éppúgy, mint a háttal a nézőnek heverő figurát, és már azok a nézőpont-torzítások is megjelennek, amelyek az összenövés érzetéhez vezetnek. Az akt tartása tipikus, még fotó is készült az idős Matisse-ről egy éppen így pózoló modellel. „A kifejezés számomra nem is annyira a szenvedélyben rejlik, amely egy arcon vagy egy heves mozdulatban nyilvánul – mondja Matisse – inkább a tér elrendezése adja: a tér, amelyet a testek betöltenek, a körülöttük lévő üres részek, az arányok. A kompozíció, az a művészet, a különböző alkatrészeket, melyekkel az érzelmi kifejezésére a festő rendelkezik, dekoratív módon elrendezni. Minden mű egy összhangmódot foglal magában: minden fölösleges részlet a szemlélőben azt a helyet foglalná el, amit egy másik, fontos részletnek kellene elfoglalnia.” Berény ezeknek a tanácsoknak mindegyikét megfogadja. Mégis, míg Cézanne és Matisse laza csoportozatokra és a köztük lévő terek beszédes hiányaira alapozott kompozíciói a folytathatóság, a nyitott végű ornamentika nyelvén a saját tradícióikról beszélnek, Berény a centrális szerkesztésű, drámai szín- és formakontrasztokból felépített művével a lezártság, a tömör, súlyos jelenvalóság érzetét kelti. Cézanne és Matisse művei, szokatlanságaik dacára nem tűnnek rejtélyesnek, jelentésük helyett dekoratív formáikra koncentrálnunk, szeszélyes természeti jelenségekként követjük megnyilvánulásukat. Berény műve azonban értelmezés után kiált, holott kompozíciója zártága mellett azonnal sejtjük, hogy ez esetben éppen a mű értelme marad nyitva.

¹ Ld. Bartók Imre: Magányunk őrzője. Berény Róbert: Idill, 1911. *Enigma*, 25, 2018. no. 97. 31–32.

Már nem is Cézanne *Modern Olympiájára* gondolunk, ahol a festő előtt a képzelet fehér ködéből gomolyog elő a megalkotandó mű, az örök szépség mezítelen alakja. És nem is a polgárpukkasztó, a galerialátogató felöltözött férfiak között meztelenül piknikező Manet-kép előzményeire, például Giorgione *Koncert a szabadban* című alkotására. A Berény-mű valami archaikusabbat, ugyanakkor modernebbet mutat. A férfi pózában mintha az antik folyamisten tartását fedezhetnénk fel. Az átörökített antikvitás egyik legősibb pátoszformája, a melankolikus, gyászoló folyamisten és az eksztatikus nimfa kettőse jelenik meg a festő és modellje szinte eggyé vált alakzatában. A fekvő férfi, akinek fekete ruhája egyszerre utal Manet és Cézanne festőinek polgári ruházatára és a tolsztojánus-anarchista orosz viseletre, talán maga Berény, egy komor, síkban tartott, töprengő árnyalak.

A festő arcát nem látjuk ebben a kifordított Édenkertben, mely tátongó fekete lyukként hivatott elnyelni ezt a baljós, valamiféle apokaliptikus vihar előérzetétől megdermedt világot. Nem látjuk az örvény közepébe vetett alkotó tekintetet, csak a magát a hajával, mint a kihívó látszat fátylával elfedő nőt, művészete modelljét, a dús idomú, plasztikusan megformált, a vászomból szinte kitüremkedő csupa élet *természetet*. A furcsa pár a kétdimenziós tiszta kép és a három dimenzió, mint konfabuláció határmezsgyéjén, a sík és a tér ütközőzónájában helyezkedik el. Az, amire a festő vágya irányul, *az a kaotikus valóságból kiemelhető, plasztikussá tett lényeg*.

A kép témája maga a művész vágya, ő maga fekszik a boncasztalon, a testébe hasító ék az ő belsejét tárja fel. Műve, mint a saját húsa, úgy fordul ki belőle. Vágya a saját potenciálja révén testet öltő műre irányul. Minden ez a vágy, csak éppen nem idilli. Berény *Idillje* önironikusan és ugyanakkor drámai nyomatékkal a kockázatról és veszélyről beszél. Sötét, dosztojevszkiji figurája bűnnek és megkísértésnek van kitéve. Noha a képen ketten vannak, nem lehetnek függetlenek egymástól.

A mű modellje, a forrásnimfa, mint egy születő Vénusz, most kel ki a húszínekkel megfestett, bőrszerűen redőzött habokból. Úgy mered fel, úgy nyílik ki a festő és a néző együtt ámuló szemei előtt, mint egy hűsevő virág. A képet elementáris erotika, erekatív izgalom járja át. Fűtöttségét csak fokozza a sötét tónusokra, a kék és zöld alapszínekre hangolt paletta, az erős fényárnyék, a komplementer színek kontrasztja, továbbá a központi alakzatot bordaívakként keretező futurisztikus fák izgató vöröse. A pár fölé hajló vesszőnyi törzsek Berény metafizikus hangoltságának, krisztomániájának megfelelően valószínűleg szándékosan idézik fel szó szerint a nő teremtését a férfi oldalbordájából. A teremtés aktusának képi emblémája úgy lüktet a fák nyársas bordakosarába szorítva, mint a kompozíció szíve. A kép tömör fogalmazása végtelenül gazdag jelentéslehetőségeket rejt, vadul eleven, drámai műalkotás. Konstruktív felfogása, kubisztikus vagy futurisztikus elemei dacára alig emlékeztet forrásaira: a magyar festészet autonóm remekműve.

A képről neked a méh jutott eszedbe és a halál, és a másakra irányuló vágy, mely ezek szerint halva született. Azt írtad: „Bármit is remélünk itt a másiktól, az nem véletlenül rejti el az arcát előlünk.” Meglehet. De a képen talán nem a másik van, hanem az, amit neki, aki valójában a kép előtt áll, *halálos izgalomban*, megmutatunk. És nem ez az egyetlen idill - az életben?